

INKLYUZIV SINFDA ALIHIDA TA'LIMGA EHTIYOJI BO'LGAN O'QUVCHILARNI PSIXOLOGIK QO'LLAB-QUVVATLASH USULLARI

Iroda Ischonova Matkarimovna

Xorazm viloyati Urganch tumani

35-sonli maktab Psixologi

Gulnoz Urinova Boltaboevna

Xorazm viloyati

Urganch tumani 49-sonli maktab Psixologi

Gulshoda Saddinova Abdullayevna

Xorazm viloyati

Urganch tumani 46-sonli maktab Psixologi

Annotasiya. Maqolada psixologiya fanining fanlararo tarkibidagi o'z o'rnini haqida manbalar keltirilgan. psixologiya ushbu fan erishgan yutuqlardan ham foydalanadi, ham ularning ko'lamini kengayishiga baholi qudrat xizmat qiladi. Ayniqsa, psixologiyadan mustaqil ravishda ajralib chiqqan, bugungi taraqqiyot davrimizda alohida ahamiyat kasb etgan ijtimoiy psixologiyani sotsiologiya bilan aloqasi uzviy bo'lib, ular jamiyatda ijtimoiy taraqqiyot va rivojlanishni ta'minlash ishiga xizmat qiladilar.

Kalit so'zlar: psixologiya, sotsiologiya, pedagogika, fiziologiya, kibernetika, iqtisodiyot.

Kirish Mustaqillikka erishilgandan keyin nafaqat ijtimoiy-siyosiy hayotda, balki ta'lim-tarbiya jarayonida ham jiddiy o'zgarishlar amalga oshirila boshlandi. Endilikda ta'lim amaliyotida tarbiyalanuvchilarga bilimlarni tayyor holda berishdan voz kechilib, shakllanib kelayotgan yosh avlodning ma'naviyatini sog'lomlashtirish, ularni ijrochilikdan erkin ishtirokchi darajasiga ko'tarishning yangi-yangi yo'llari qidirilmoqda. O'qitishning asosiy ashyolari bo'lmish konsepsiya, ta'lim standartlari, dastur, darslik, metodik hamda o'quv qo'llanmalarini yangilash va takomillashtirish bilan birga ruxan sog'lom, aqlan barkamol, o'z fikri hamda qarashlariga ega bo'lgan yoshlarni tarbiyalash ustuvorlik kasb etmoqda.¹

Yoshlar tarbiyasida bir xil fikrlaydigan yagona xulosaga keladigan avlodni shakllantirishdan voz kechilib, o'rniga ma'naviy sifatlarning yetakchiligi, tuyg'ularning injaligi, ko'ngil istaklari ustuvorligiga milliy an'analarga tayangan holda erishishga alohida diqqat qaratilmoqda. Prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyev "Biz yoshlarga doir davlat siyosatini hech og'ishmasdan, qat'iyat bilan davom ettiramiz. Nafaqat davom ettiramiz, balki bu siyosatni eng ustuvor vazifamiz sifatida bugun zamon talab qilayotgan yuksak intellektual va ma'naviy salohiyatga ega

bo‘lib, dunyo miqyosida o‘z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo‘sh kelmaydigan insonlar bo‘lib kamol topishi, baxtli bo‘lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz”²- deb ta’kidlab o‘tganlar.

Shu o‘rinda, ta’lim tizimidagi islohotlarning boshlang‘ich nuqtasi bo‘lib maktabgacha ta’lim tashkilotlari xizmat qilsa, boshlang‘ich ta’lim jarayoni esa bolaning keyingi ta’lim shakllarini o‘zlashtirishi uchun pillapoya rolini o‘ynaydi. Yuqoridagi fikrlarni davom ettirib, boshlang‘ich sinfda tahsil oluvchi bolalarning fiziologik, ijtimoiy, psixologik, ma’naviy holatini, mazkur yosh davriga xos bo‘lgan xususiyatlarni inobatga olgan holda yondashish – bolaning shaxsiy kamolotga erishishiga zamin yaratadi. Hozirgi kunda Respublikamizda alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolalar va o‘smirlar ta’limi, ularning nuqson turlari va uning darajalarini inobatga olgan holda maxsus ta’limning yo‘nalishlari (aqli zaif, ruhiy rivojlanishi sustlashgan, nutqida, ko‘rishida va eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalar) bo‘yicha korreksion ta’lim tashkil etilgan. Xalqaro miqyosida ta’lim isloxotini demokratiyalashtirish va diskriminatsiyaga qarshi kurashish natijasida jamiyatning dunyoqarashi o‘zgarib, har xil toifadagi kishilar orasida yangicha yondashuv, o‘zaro hurmat, ijobiy munosabat shakllandi. Maxsus ta’lim sohasini rivojlanishini qayta ko‘rib chiqish siyosati amalga oshirila boshladi. Ko‘pchilik mamlakatlar “Segregatsiya” ta’limidan voz kechib imkoniyati cheklangan bolalarni integratsiya jamiyatiga mansub bo‘lgan integratsion ta’limni tadbqiq qilishni lozim topdi. Keyinchalik inklyuziv ta’limga o‘tila boshlandi. Bu o‘rinda L.S.Vigotskiyning fikricha: “Maxsus maktablarimizning afzallik jihatlari bilan bir qatorda ayrim kamchiliklari bilan ham ajralib turadi, u o‘z tarbiyachisini tor doiradagi maktab jamoasi bilan chegaralab: kar, ko‘r yoki aqli zaif bolaning asosiy e‘tiborini o‘zida mavjud bo‘lgan kamchiligiga qaratib barcha sharoitni shu nuqsoniga moslashtirib qo‘yadi. Bularning barchasi bolaning haqiqiy hayotga kirib kelishiga to‘sqinlik qiladi. Maxsus maktab bolani chegaralangan dunyodan chiqarish o‘rniga odatda shunday ko‘nikmalarni rivojlantiradiki, oqibatda uning separatizmligi kuchayib u o‘z dunyosiga yanada chuqurroq sho‘ng‘ib ketadi”. Sog‘lom bolani alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bola bilan uyg‘unlashtirilishi maxsus ta’limni keng doirada qayta ko‘rishning boshlang‘ich nuqtasi bo‘lib xizmat qilishi kerak. O‘zbekistonda inklyuziv ta’limning dolzarbligi shundaki alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolalarning yengil darajalilarini ham maxsus maktablarda ta’lim olib kelayotganligidir. Vaholangki ular umumta’lim maktablarida sog‘lom tengdoshlari bilan birgalikda ta’lim tarbiya olsalar jamiyatga tezroq integratsiyalashib keta oladilar. Shuni ta’kidlash joizki, inklyuziv ta’lim sharoitida bola sog‘lom tengdoshlari orasida bo‘lib oiladan ajralmagan holda ta’lim-tarbiya olishga muyassar bo‘ladi. Shuningdek alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolalarning umumta’lim tizimida ta’lim olishining afzalligi shundaki ta’limga sarflanadigan sarf harajat maxsus ta’limga nisbatdan kamayadi. Hozirgi kunda jahon

miqyosida keng targ'ibot qilinayotgan inklyuziv ta'lim strategiyasi, ya'ni rivojlanishida muammolari bo'lgan bolalarni o'qitish, tarbiyalash masalasi O'zbekistonda ham dolzarb muammolar sirasiga kiradi.

Inklyuziv ta'lim asoslari

Inklyuziv ta'lim (ingliz tilidan olingan bo'lib, inclusive, inclusion–uyg'unlashmoq, uyg'unlashtirish, qamrab olmoq, qamrab olish ma'nolarini bildiradi) nogiron va sog'lom bolalar o'rtasidagi to'siqlarni (diskriminatsiyani) bartaraf etish, maxsus ta'limga muxtoj bolalar, (ayrim sabablarga ko'ra nogiron bo'lgan) o'smirlar rivojlanishida uchraydigan nuqsonlar yoki iktisodiy qiyinchiliklardan qat'iy nazar ijtimoiy hayotga moslashtirishga yo'naltirilgan umumta'lim jarayoniga qo'shishni ifodalovchi ta'lim tizimidir. Inklyuziv ta'limning siyosati turli xil ehtiyojli bolalarni ta'lim olishini qo'llaydi, va yutuqqa erishishiga yordam beradi. Yaxshi hayot qurishiga imkon yaratadi. Inklyuziv ta'lim bu davlat siyosati bo'lib nogironligi yoki boshqa sabablar tufayli maxsus yordamga muhtoj bolalar va yoshlar uchun moslashuvchan va individuallashtirgan yordam tizimidir. Barcha bolalarni teng ko'rishni ko'zda tutadigan ta'lim. Ya'ni millati, irqi, tanasining rangi, ijtimoiy kelib chiqishi, oilasining jamiyatda tutgan o'rni, manbai, moddiy va ma'naviy ahvoli, jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida kamchiligi bo'lishidan qat'iy nazar barcha bolalarni teng ko'rish, ulardagi har qanday imkoniyatni qadrlash, rivojlantirishni ko'zda tutadigan ta'limdir.

Inklyuziv ta'lim umumta'lim jarayonini rivojlantiradi va barcha bolalarga mos bo'lgan ta'limni joriy qiladi. Alohida ta'limga ehtiyoji bo'lgan bolalar ta'lim olishiga oid qo'shimcha moslamalarni tashkil qilib bolalarni ta'lim olishiga qulay sharoit yaratadi. **Inklyuziv ta'lim** har xil ehtiyojli bolalarning ta'lim olishiga qaratilgan metodologiyani rivojlantirishga harakat qiladi (bir parallel sinfda 2 ta sinf tashkil qilinadi). Inklyuziv ta'lim turli ehtiyojlarni qondirishga qaratilgan ixcham turdagi dars berishga yondashadigan ta'limni ishlab chiqishni amalga oshiradi. Agarda inklyuziv ta'limni tadbiq etishda dars berish, o'qitish bir muncha samarali va unumli bo'lsa unda nafaqat alohida ta'limga ehtiyoji bo'lgan bolalar balki barcha bolalar yutadi. Inklyuziv ta'lim maktablari bolalarning bilim olish uchun shaxsiy huquqlarini himoyalaydi.

Inklyuziv ta'lim sog'lom bolalar hayotiga qanday ta'sir ko'rsatadi?

O'zlariga o'xshamagan tengdoshlari va ularning hayoti, ehtiyojlarini his qiladilar;

Tengdolariga g'amxo'rlik hissi uyg'onadi, ularni qo'llab-quvvatlash, yordam berishga intilish–insonparvarlik hissi tarbiyalanadi;

Yordamga muhtoj insonlarga e'tiborsizlik qilmaydigan shaxsga aylanadilar;

O'quvchilarda atrofdagi insonlarga, imkoniyati cheklanganlarga pozitiv munosabat, o'zaro hurmat tarbiyalanadi;

Sharqning mashxur allomalari **Ibn Sino, Imom al-Buxoriy, Abu Nasr Farobiy, Alisher Navoiy, Abdulla Avloniylarning** tarbiyaning maqsadlari har bir

bola shaxsining rivojlanishiga ta'limning ta'siri to'g'risidagi qarashlari inklyuziv talim rivojlanishining metodologik ba'zasi hisoblanadi. Juda uzoq vaqt davomida maxsus yordamga muhtoj bolalarni umumta'lim muassasalariga nisbatan maxsus segregatsion ta'lim muassasalarida ta'lim tarbiya berish samarali deb hisoblanib kelindi. **1970-1980 yillarga** kelib jahon miqiyosida insonparvarlik va kamsitishlarga yo'l qo'ymaslik g'oyasining ilgari surilishi alohida ta'limga ehtiyojli bolalarga e'tiborning yanada yaxshilanishiga olib keldi.

Alohida ta'limga ehtiyojli bo'lgan bola ham barcha bolalardek bola hisoblanadi va u tan olinishi, hurmatga sazovor bo'lishiga haqlidir. Bola, u qanday holatda va qanday imkoniyatga ega bo'lishidan qat'iy nazar har doim kattalar yordamiga muhtojdir. Uni ajratish yoki alohida nom bilan atash insonparvarlik nuqtai nazariga to'g'ri kelmaydi. Alohida ta'limga ehtiyojli bo'lgan bolalarga nisbatan "anomal bolalar", "nogiron bolalar", "ko'r bolalar", "kar bolalar", "aqli zaif bolalar", "harakat tayanch a'zolari falajlangan bolalar" va x. k. tushunchalar ishlatilib kelindi. Ammo ushbu tushunchalar alohida ta'limga ehtiyojli bo'lgan bolalarni huquqlarini poymol qiladi. Ota-onalarga ham salbiy ta'sir etadi. Alohida ta'limga ehtiyojli bo'lgan bolalar normal rivojlanishdagi bolalar kabi topshiriq va vazifalarni tezlik bilan mukammal amalga oshira olmasalarda, ammo imkoniyat darajasida bajara oladilar. Bolaning huquqlarini himoya qilish, ularga ijobiy munosabatda bo'lish tarbiyalashning muhim usulidir. Shuning uchun ham tahqirlashlarga yo'l qo'ymaslik talab etiladi

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasining 2020-2025-yillarda Xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish Konsepsiyasi. (<https://lex.uz/docs/-5044711>)
2. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari milliy bazasi. Lex.uz
3. "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi **PQ-4860**-son qarori.
4. Mirziyoyev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. – Toshkent: «O'zbekiston», 2018. – 508-b.
5. R.Sh.Shomahmudova. "Mahsus va inklyuziv ta'lim" Uslubiy qo'llanma. "Chashma print" nashriyoti- 2011-yil. 4 va 21-betlar.
6. Выготский Л.С. Дефект и сверхкомпенсация. // «Проблема дефектологии». М., 1996. –С. 42.
7. Крыжановская Л.М. Психологическая коррекция в условиях инклюзивного образования. Пособие для психологов и педагогов. – М.:
8. «Владос», 2013. 83-б.
9. "Inklyuziv ta'limning dolzarb masalalari: muammo va ularning yechimlari" xalqaro ilmoy amaliy konferensiya materiallar to'plami. *Toshkent shahri -2011-yil 26-mart.*
10. Azevedo F.S. (2018). An inquiry into the structure of situational interests. Science

Education, 102(1), –PP. 108–119.

- 11.10 Султонова Н.А. Теоретические основы подготовки детей в современных условиях к социальной жизни в семье // scientific progress 2021// 1 (6), 631-635.
- 12.Юлчибоева, Д. Э. (2021). Определение творческих способностей у детей младшего школьного возраста. scientific progress, 7(6), 695698.
- 13.Bergin C. & Bergin D. (2009). Attachment in the classroom. Educational Psychology Review, 21, 141–142-p Retrieved from <https://doi.org/10.1007/s10648-009-9104-0>.
- 14.Bogart V. (2002). The effects of psychology on the academic achievement of elementary school students. East Tennessee State University. –PP. 81–82.
- 15.И.Б Сиддигов. Социально-философские аспекты формирования интеллектуальной культуры молодёжи.

Internet saytlari:

- 16.<https://bmcpyschology.biomedcentral.com/articles/10.1186/s40359-020-00428-y>.
- 17.<https://www.routledge.com/Primary-School-Teaching-and-Educational-Psychology/Galloway-Edwards/p/book/9780582497160>